

Maria Szumska Dabrowska* o poljskim doseljenicima u Bosni 1935.

BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Autorica tumači povijesni kontekst položaja poljskih naseljenika u Bosni i Hercegovini na temelju izvještaja koji je poljska književnica Maria Dabrowska izradila za poljsku vladu prigodom svog boravka u Bosni i Hercegovini 1935. U članku se analizira politički, društveni i kulturni položaj poljskih kolonista te okolnosti zbog kojih su se nakon Drugog svjetskog rata vratili u svoju matičnu državu.

Gljučne riječi: Poljaci, doseljenici, Bosna i Hercegovina, Slavonija

Uvod

Kada je na temelju Carigradske konvencije i članka 25. Berlinskog ugovora Bosna i Hercegovina okupacijom 1878. ušla u sastav Habsburške Monarhije, zbog međunarodnih okolnosti, unutrašnjih prilika i odnosa te složenog ustavnog sklopa, ona je čitavo vrijeme imala poseban državno-pravni položaj, odnosno status “carevinske zemlje”. Okupacija je više zbog unutarnjopolitičkih negoli zbog vanjskopolitičkih razloga ostavila neodređeno stanje u Bosni i Hercegovini do kraja Monarhije.¹ Nakon 1908. Bosna i Hercegovina postala je njezinim sastavnim dijelom, ali bez bilo kakvoga državnopravnog odnosa s jednom od obiju polovica. Dakle, za razliku od ugarske i austrijske polovice, Bosna i Hercegovina nije imala državno obilježje. Bosna i Hercegovina upravno je pripadala zajedničkom Ministarstvu

* Maria Dabrowska (Dombrowska), poljska književnica i publicistica (Russow kraj Kalisza 1889.- Varšava 1965.). Pisala je drame, putopise, književne kritike, pripovijetke za djecu i mladež. Najpoznatiji joj je roman tetralogija *Noći i dani* (*Noce i dnie*), saga o poljskoj plemićkoj obitelji s autobiografskim elementima (1932.-1934.) te zbirka pripovijedaka o ljudima s društvene margine *Ljudi odande* (*Ludzie stamtad*), objavljena 1926. Usp. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2, Zagreb, 2000., 720.

¹ Ferdo HAUPTMANN, *Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku Prvog svjetskog rata*, Sarajevo 1961., 88.

financija, a od 1879. utemeljen je Ured za poslove Bosne i Hercegovine u sklopu zajedničkog Ministarstva financija.² Iako je dobila svoj Ustav (1910.) i svoj Sabor, Bosna i Hercegovina nije imala autonomno pravo donošenja vlastitih zakona.³

Uprava nad Bosnom i Hercegovinom značila je veliki preokret u životu stanovništva, a sveopća tranzicija društvenog i političkog života tekla je sporo, komplicirano i s dalekosežnim posljedicama, poglavito na opću demografsku sliku pokrajine. Već za vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka stanovništvo je postupno bježalo u Krajinu i Dalmaciju. Kada je Srbija ušla u rat, uslijedio je novi val prebjega koji je obuhvatio i katoličko stanovništvo. Da bjegunci ne bi ostali na granici Turske i sudjelovali u ustanku, ministar Gyula Andrassy naredio je "selitdbu naroda" u Provincijal. Ukupno je bilo 110.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine (1877.).

Nakon okupacije, nezadovoljno muslimansko stanovništvo počelo se iseljavati u Tursku. Razlozi za iseljavanje bili su podjednako psihološki i gospodarski. Vlasti su službeno objašnjavale kako se "muhamedanske obitelji nisu mogle snaći u promijenjenim prilikama te su se selile iz zemlje".⁴ Ipak, po svemu sudeći, vlasti su omogućavale iseljavanje muslimanskog stanovništva kako bi provele plan kolonizacije svoje novostečene pokrajine. Iseljavanje muslimanskog stanovništva neposredno nakon okupacije nije bilo značajno. Selila se uglavnom činovnička i politička elita koja je držala da je kompromitirana prema novoj vladi. No od uvođenja zakona o vojnoj obvezi 1881. iseljavanje postaje masovnije.⁵ Iako austrougarska uprava u početku nije vodila statistiku o iseljavanju, procijenjeno je da se do 1883. iselilo oko 8.000 ljudi.⁶ Kao razloge za iseljavanje austrougarske vlasti navodile su prijelaz s prirodne na novčanu privredu, djelovanje izvana i tajnu agitaciju, religiozni fanatizam, otpor vojnom zakonu, averziju prema pravnoj državi, seobu poznanika, čežnju za Turskom, lošu zemlju za obrađivanje i dr. Činjenica je da su vlasti uglavnom pozitivno rješavale i one molbe za iseljavanje u kojima nisu bili navedeni nikakvi razlozi za iseljavanje. Međutim, dobitak dozvole bio je uvjetovan gubitkom zavičajnog prava. Za iseljavanje muslimanskog stanovništva bila je zainteresirana i Porta koja je u Kosovskom vilajetu postavljala "muhadžirske komisije" koje su prihvaćale iseljenike, opskrbljivale ih hranom i upućivale u Tursku. U državnom proračunu za 1882./3. Porta je za pomoć iseljenicima predvidjela milijun zlatnih lira.⁷ Od 1883. do 1905. iselilo se 32.625 osoba, od čega se vratilo 4.042 osoba, što znači da

² Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., 114.-115.

³ O. IBRAHIMAGIĆ, *Bosanska državnost i nacionalnost*, Sarajevo 2003., 17.

⁴ M. IMAMOVIĆ, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998., 367.

⁵ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Izd.c. i kr. Zajedničko ministarstvo financija, Zagreb 1906., 9.

⁶ *Isto*, 9.

⁷ M. IMAMOVIĆ, *n.dj.*, 368.

su se u navedenom razdoblju godišnje iseljavala 1.243 iseljenika iz Bosne i Hercegovine.⁸ Iseljenim osobama islamske vjere "putnička meta" bila je skoro jedino Turska, dok su se pripadnici pravoslavne vjere većim dijelom iseljavali u Srbiju.⁹

Od 1891. statistika pokazuje da su među iseljenicima najbrojniji bili seljaci (71%), a na drugom mjestu obrtnici i trgovci (16%), radnika i nadničara bilo je 7,5%, pripadnika slobodnih zanimanja 3,22%. Vrlo je teško reći koliko se muslimanskog stanovništva iselilo tijekom četiri desetljeća austrougarske uprave. Iako se spominje broj od 300 tisuća iseljenika,¹⁰ po svemu sudeći on je pretjeran. Austrougarski službeni podaci navode da se od 1878. do 1914. iselilo oko 61.000 muslimana. Taj broj otprilike odgovara broju kolonista koji se doselio u dva kolonatska vala (do 1890. i od 1890. do 1905.) u Bosnu i Hercegovinu (63.376). Određen udio u navedenom broju imali su i poljski kolonisti.

Godinu dana nakon okupacije, Austro-Ugarska je nastojala ustvrditi demografsku sliku svoje novostečene provincije. No u tom pothvatu, zbog niza okolnosti imala je tek djelomičan uspjeh. Prvi popis stanovništva iz 1879. utvrdio je broj stanovnika, spolnu i vjersku strukturu,¹¹ popis iz 1885. proširen je podacima o bračnom stanju. Iako je Zemaljska vlada 1894. osnovala Statistički odjel koji je pripremio i proveo treći popis iz 1895.¹² po novoj općevažećoj popisnoj metodologiji, i taj je popis u mnogim segmentima ostao manjkav. Tek posljednji popis obavljen 1910.¹³ nudi raznovrsnije podatke, no on se na žalost tek djelomice može usporediti s ranijim popisnim podacima. Rezultati popisa stanovništva pokazuju da je najsnažnija demografska ekspanzija zabilježena između trećeg i četvrtog popisa stanovništva, odnosno između 1895. i 1910. kada se broj stanovnika povećao za ukupno 329.952. Doseljavanje stranaca i visok prirodni prirast svakako se mogu ubrojiti u ključne uzroke te ekspanzije. Demografsko kretanje u pojedinim vjerskim zajednicama bilo je različito. Najveći porast zabilježili su stanovnici pravoslavne vjere – 152.172; stanovništvo katoličke vjere također je imalo relativno visok porast zahvaljujući useljavanju katolika raznih nacionalnosti iz Monarhije (99.918). Muslimansko stanovništvo imalo je zbog iseljavanja najniži porast: 63.505. Unatoč razlikama, u ovom razdoblju niti

⁸ Izvještaj o upravi..., 10.

⁹ *Isto*, 12

¹⁰ M. IMAMOVIĆ, *n.dj.*, 371.

¹¹ Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und Herzegowina – Štatistika mesta i pučanstva Bosne i Hercegovine, polag popisa od 16. lipnja 1879. Ämtliche Ausgabe – Službeno izdanje, Sarajevo 1880.

¹² Godine 1879. bilo je u Bosni i Hercegovini 1,158.440 stanovnika; godine 1885. bilo je 1,336.091, a 1895. bilo je 1,568.092 stanovnika.

¹³ Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. Statistički odsjek Zemaljske vlade, Sarajevo 1912. Prema popisu iz 1910. bilo je u Bosni i Hercegovini 1,898.044 stanovnika.

jedna vjerska skupina nije stekla apsolutnu većinu, niti je živjela na kompaktno naseljenom području. Naprotiv, pripadnici svih religija i narodnosti živjeli su izmiješani čineći pravi mozaik religija i naroda, što je davalo pečat nacionalnoj raznolikosti Bosne i Hercegovine.

U mjerne koje je zemaljska uprava poduzela u cilju unapređivanja gospodarskog stanja zemlje, ubrajala se unutrašnja i vanjska kolonizacija, a s tim u vezi i podjela državnog zemljišta domaćem stanovništvu i strancima. Budući da je pokušaj naseljavanja erarskoga šumskog područja domaćim siromašnim obiteljima propao pa se od toga odustalo, prišlo se podjeli erarskog zemljišta u blizini postojećih sela. Dodjeljivanjem mnogobrojnih olakšica, taj je plan dao očekivane rezultate, poglavito zbog činjenice da je nakon deset godina, ako je zemljište bilo kontinuirano obrađivano, seljak postao njegovim vlasnikom. Do 1905. godine 2.730 obitelji dobilo je oko 8.500 hektara zemlje.¹⁴

Nakon okupacije vlasti su i strancima počele davati različite potpore za naseljavanje u Bosnu i Hercegovinu: građevno drvo iz erarskih šuma za gradnju kuća i gospodarskih zgrada, beskamatne zajmove, sjeme, oslobođanje od plaćanja poreza i sl. Ipak, prve skupine kolonista uglavnom su vlastitim novcem organizirale dolazak i kupnju zemljišta. Samo stajalište središnjih vlasti o naseljavanju stranih kolonista bilo je pomalo neodređeno. U nekim konkretnim akcijama vlasti su susretljivo pomogle naseljenicima, u nekim slučajevima su ih odbile prihvatiti. Tako su, primjerice, grupu doseljenika iz Ugarske odbili, a 50 njemačkih obitelji preporučili za naseljavanje.¹⁵ Od 1890., kada se povećao broj zahtjeva za useljavanje i dodjelu zemlje, vlada je definirala svoje stajalište prema stranim kolonistima te od tada započinje druga faza organizirane i podupirane kolonizacije od austro-ugarskih vlasti. U tu svrhu ustupljene su povećane erarske krčevine koje do tada nisu davale nikakvih prihoda. Postupak naseljavanja državnog zemljišta bio je strogo određen. Naseljenici su morali biti nekažnjavani, morali su dokazati da su vješti u poljoprivrednoj proizvodnji te da obitelj raspoláže s gotovinom od najmanje 1.200 kruna. Svaka obitelj dobila je prema vrsnosti tla 10,5 do 12 hektara krčevine. Prve tri godine naseljenik je bio oslobođen pristojbi, od četvrte godine plaćao je po hektaru na ime godišnje najamnine jednu krunu. Ako je uredno obrađivao zemlju, kolonist je nakon deset godina mogao postati vlasnikom zemlje bez ikakve naknade, ili je vlasništvo u međuvremenu mogao steći postajući bosanskim podanikom.¹⁶

¹⁴ Izvještaj o upravi..., 307.

¹⁵ F. HAUPTMANN, "Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine", *Godišnjak društva istoričara*, XVI., Sarajevo 1965., 159.

¹⁶ Izvještaj o upravi..., 308.

Do početka 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini strani su naseljenici utemeljili 54 naseobine, najviše u kotarima Banja Luka, Derventa, Prnjavor i Tešanj (ukupno 42 naseobine).¹⁷ Najviše naseljenika bilo je iz područja Austro-Ugarske, a od narodnosti bili su zastupljeni Nijemci, Poljaci, Ukrajinci (Rusini), Česi, Mađari, Talijani, Francuzi i Slovaci. Treba spomenuti da je kolonizacija stranih naseljenika potaknula molbe domaćih seljaka za naseljavanje na državnom zemljištu te je vlada uskoro prestala davati državno zemljište strancima, objavljujući odluku kako “valja smatrati nekadašnje djelovanje zemaljske uprave u tom pogledu kao svršeno”.¹⁸

Motivi za kolonizaciju u historiografiji su različito tumačeni. Službeno stajalište vlade da je kolonizacija pozitivan proces koji će unaprijediti gospodarsko stanje u pokrajini u historiografiji je uglavnom tumačeno kao politički cilj kojim vlasti žele sporna područja naseliti pouzdanim elementom.¹⁹ Za konačno zaključivanje treba svakako istražiti sve relevantne elemente, no vrlo je vjerojatno da su motivi za naseljavanje stranaca u Bosnu i Hercegovinu podjednako bili i politički i gospodarski.

Poljski doseljenici dio su spomenutoga vladina projekta organiziranog naseljavanja u Bosnu i Hercegovinu. Kad je počelo agitiranje za preseljavanje, uz siromašne i srednje seljake, velik interes pokazali su i bezzemljaši, sluge i nadničari. Većina ih je potjecala iz Galicije, a preseljavanje se događalo u granicama iste države. Poljski doseljenici u Bosni mogu se podijeliti u dvije skupine. Jednu su činili Poljaci katolici koji su govorili poljski, a drugu Ukrajinci (Rusini) unijati koji su govorili rusinskim (ukrajinskim) jezikom. Narod je, ne ulazeći u nacionalnu, vjersku i jezičnu pripadnost, doseljenike iz Galicije jednostavno nazvao Galicijanima.²⁰ Najveći broj naselio se u kotarima Prnjavor, Derventa, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi i Prijedor. Manji dio doseljenika, čekajući privremeno na ulaz u Bosnu koji je zbog zaraze bio blokiran, trajno se naselio u Slavoniji.²¹ U tim je bosanskim kotarima bilo čisto poljskih sela, ali i sela u kojima su podjednak udio imali Srbi i Poljaci, ili u rjeđem slučaju, Hrvati i Poljaci. Uglavnom su to bili seljaci-kolonisti kojih je 1910. bilo 10.975, naseljenih u 12 kompaktnih kolonija.²² Kako popisi u Kraljevini Jugoslaviji nisu evidentirali stanovništvo po nacio-

¹⁷ *Isto*, 309.

¹⁸ *Isto*, 310.

¹⁹ U dijelu historiografije kolonizacija je tumačena kao “nacionalno-politička” jer su naseljeni krajevi gdje je većinsko srpsko stanovništvo. O tome vidi Š. GRDIĆ, “Kolonizacija u Bosni i Hercegovini”, *Pregled III*, (6-7), Sarajevo, 1912., 368. Suprotno mišljenje zastupa F. Hauptmann, ističući da su prvi kolonisti u Bosni bili Talijani iz Južnog Tirola koji je tada bio nestabilno područje. O tome vidi F. HAUPTMANN, *n.dj.*, 160.

²⁰ *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991-1995)*, Savez Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, Zagreb 1995., 33.

²¹ *Isto*, 34.

²² Husnija KAMBEROVIĆ, “Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine”, *Časopis za suvremenu povijest* /dalje: *ČSP*, 30/1998., br. 1, 96.

nalnoj pripadnosti, teško je posve precizno odrediti broj Poljaka, no prema nekim procjenama, njihov se broj sredinom 30-ih godina 20. stoljeća kretao oko 20.000, u podjednakom broju katolika i unijata.²³

Zanimljivu sliku socijalno-gospodarskog položaja Poljaka u Bosni između dvaju svjetskih ratova pruža izvještaj koji je za poljske vlasti napisala poljska književnica Maria Szumska Dabrowska, poznata i kao Maria Dombrowska. Kratko boraveći među poljskim doseljenicima u Bosni 1934., Dabrowska je za potrebe poljske vlade napisala izvještaj pod naslovom *Polscy osadnicy w dawnej Bośni*.²⁴ Dokument od ukupno 22 stranice čuva se u varšavskom arhivu,²⁵ a sadrži zapažanja o gospodarskoj situaciji poljskih sela u Bosni, političkom položaju poljskih doseljenika, problemu suživota Poljaka i domaćeg stanovništva, problemu očuvanja narodnosti, kulturnom razvoju te na kraju autoričine prijedloge za poboljšanje njihova trenutnog položaja. Dio spomenutog izvještaja Dabrowska je objavila 1935. pod naslovom *Polacy w Jugosławii (Wiadomości Literackie nr. 16 (596) r. XII, Warszawa, 1935.)*²⁶ u kojemu se kritički osvrće na društvenu i političku stvarnost poljske skupine u Bosni, podjednako kritizirajući poljske i jugoslavenske vlasti, ali i crkvu te lokalne vlasti koje su, kako primjećuje, stavile Poljake u neravnopravan položaj u odnosu na domaće stanovništvo. Tekst izvještaja M. Dabrowske objavljen je integralno, uz kratak pogovor i odgovarajuće bilješke.

U općim napomenama svog izvještaja Dabrowska prikazuje zemljopisni smještaj poljskih kolonista u Bosni. Sela koja djelomice ili u cjelini nastanjuju Poljaci razmještena su polukružno, sjeverno i sjeveroistočno od Banje Luke, u dolini Vrbasa i Ukrine, dopirući do desne obale rijeke Save. Napominje kako svoj prvi boravak smatra tek uvodom u dublju studiju koju o Poljacima u Bosni namjerava napisati. Za to, ističe, bit će joj potreban ponovni odlazak u Bosnu i dulji boravak u povoljnijim vremenskim uvjetima. Naime, Dabrowska je u te krajeve stigla kasno kad su “putovi bili jedva prohodni zbog jesenjeg blata, politički momenat nepodesan (poslije kraljeve smrti)”, i kad je “teško povrijedila nogu na putovanju”. Stoga je njezin boravak bio ograničen na nekoliko sela u kojima su je poljski naseljenici vrlo srdačno primili.

U izvještaju se zatim detaljno prikazuju uvjeti pod kojima su Poljaci dobili ili kupili svoja imanja. Ističe da su Poljaci naseljeni na jednom od boljih zemljišta u regiji u kojoj općenito i nema dobrog zemljišta te da stoga sami govore kako im je zemlja plodna i da je neposredno nakon krčenja i sječe šuma rađala bez gnojidbe. Uz težak rad i velike napore zemlju su kupovali ili preko bračnih veza stvarali nova domaćinstva na zemljištu kupljenom od

²³ Isto, 96.

²⁴ Izvještaj M. DABROWSKE tiskan je pod naslovom “Marija Dombrowska o Poljacima u Bosni” u *Zborniku za slavistiku Matice srpske* 10, Novi Sad 1976., 133.-148.

²⁵ D. DRLJAČA, “Arhiwum Akt Nowich – Ministerstwo Spraw Zagranicznych”, AAN – MSZ, sign. 10462, 159.-181, *Zbornik za slavistiku Matice srpske*, 133.

²⁶ Isto, 134.

Srba i Bošnjaka-Muslimana. Površina većine poljskih imanja iznosi od 20 do 100 dunuma (1 dunum = 100 ari, op. B.V.Š.), a razbijenost parcela je neznatna. Dabrowska ističe kako se unatoč relativno kvalitetnoj zemlji život poljskih naseljenika tridesetih godina 20. stoljeća pogoršao zbog svjetske gospodarske krize, velikoga prirodnog prirasta stanovništva koji je stvorio agrarnu prenapućenost te nedostatka bilo kakve gospodarske aktivnosti. Ti su razlozi mnoge poljske koloniste odveli u Ameriku, Kanadu i Brazil. Život poljskih kolonista u Bosni, ističe Dabrowska, stoji na mrtvoj točki. Međutim, ona smatra da poljski naseljenici u Bosni općenito ne žive lošije nego u Poljskoj jer, kako ističe “nigdje nisam naišla na žalosnu legendu o pljenidbi krava, namještaja i sl. – o onome što ne može mimoći vaše uho kad odete u bilo koje veće selo u Poljskoj”. Konstatira kako s jedne strane vlasti nisu zainteresirane da se gospodarska aktivnost toga kraja pokrene s mrtve točke, a s druge strane i sami Poljaci su indolentni i ne shvaćaju koristi od zajedničkog udruživanja i djelovanja. Kao pozitivan primjer navodi njemačku koloniju u Novoj Topoli kraj Banje Luke gdje stanovnici uz pomoć zadruge osiguravaju sjeme, alat i prodaju svojih proizvoda. Tri poljoprivredne zadruge koje je inicirao poljski generalni konzulat, ističe Dabrowska, postoje samo na papiru jer vlasti ne žele da ispred naziva zadruga stoji pridjev “poljska”.

Govoreći o prilikama iz svakodnevnog života poljskih kolonista, Dabrowska naglašava kako su im kuće čiste i uredne, prozori veliki, dvorišta bez smeća, stoka zdrava. Kuće su iznutra svježije okrečene, iako često bez poda, okružene su cvjetnjakom ili malim voćnjakom. Žito vrše dolapima te parnim vršilicama koje im iznajmljuju imućni Nijemci i Srbi. Tek jedan Poljak ima vlastitu parnu vršilicu. Poljski kolonisti, napominje Dabrowska, nisu pretjerano zaduženi. Bez novca ostaju jedino kad plate porez i kamate na dugove. Primjedbu o tobožnjoj zaduženosti Poljaka Dabrowska upućuje poljskim vlastima da bi pokazala kako su koncepcije koje kruže u javnosti o povratku Poljaka u domovinu neutemeljene i štetne za same koloniste. Njezin je ukupan dojam da Poljaci u Bosni žive znatno bolje od prosječnih seljaka u Poljskoj. Potkrepljuje to iskazom pročelnika za poljoprivredu Vrbanske Banovine koji ističe “čvrstinu, strpljivost, sposobnost za odricanjem, umijeće prilagođavanja i u najgorim uvjetima, uz istovremenu otpornost na utjecaje razne vrste koji bi bili u suprotnosti s poljskim nacionalnim osjećajima”.

Posebno poglavlje izvještaja M. Dabrowske odnosi se na prikaz političkog položaja poljskih naseljenika. Na početku autorica ističe kako 80% kolonista ima jugoslavensko državljanstvo koje su stekli “na način koji je u izvjesnom smislu policijski”, naime, popisom stanovništva i njegova automatskog ubrajanja u jugoslavenske državljanke. Dabrowska je takav način rješenja državljanstva kolonista smatrala nasiljem jugoslavenskih vlasti jer, ističe, “ne smije se zaboraviti da to nije bila poljska, već austrijska vladina kolonizacija”. Ta činjenica, napominje Dabrowska, stvara u domaćeg stanovništva srdžbu i optužbe, ali i u starijih Poljaka nostalgično sjećanje da su u Bosni u vrijeme Austro-Ugarske živjeli kao povlašten, državotvoran narod. Vrlo malo polj-

skih kolonista razumije da su se u novoj državi promijenile političke prilike i da su od nekad rado viđenog, pa i favoriziranog elementa u Austro-Ugarskoj državi, u Kraljevini Jugoslaviji uvršteni u red samo toleriranih građana. Prilike su se zaoštrile osobito nakon uvođenja diktature. Policija i vlast, ističe autorica - često postupa sa strancima, pa i s Poljacima tako da to ponašanje graniči s prijestupom. Poljaci to sve pripisuju "urođenom progoniteljskom instinktu u Srba", što ona ublažava pripisujući takvo ponašanje južnjačkom temperamentu, odnosno sustavu policijskog i autoritativnog režima te vlasti u kojoj se uočava sve veću sklonost diktaturi. Dabrowska napominje da se nikada ne bi smjelo, posebno kad je riječ o poljskim službenim čimbenicima pozvanim da vode tu brigu, otići na stranputicu jednostrane ili demagoške interpretacije činjenica ili, pak, jednostavnog zgražanja nad grijesima srpskih vlasti, jer su to grijesi koji su danas opći u svakoj zemlji.

U prikazu zajedničkog života s domaćim, uglavnom srpskim stanovništvom, Dabrowska iznosi mnoge zanimljive detalje koji nam omogućuju stvaranje potpunije slike suživota koji, po svemu sudeći, nije bio bez konflikta. Tenzije su se osobito zaoštrile nakon uvođenja diktature, "kad su vlasti iskazale veliku nervozu koja je u odnosu na strane koloniste graničila s prijestupima".²⁷ Poljaci su sebe smatrali činiteljima napretka i unapređenja agrarne kulture u odnosu na Srbe koji do dolaska Poljaka nisu primjenjivali plodored, umjetna gnojiva, nisu sadili industrijske biljke i tome slično. Odnose Poljaka s drugim kolonistima (Nijemcima, Česima i Talijanima) ocijenila je povoljnim, osim s Ukrajinacima, za što okrivljuje grkokatoličko svećenstvo koje ih stalno raspiruje.²⁸

Dabrowska je posebno poglavlje svog izvještaja posvetila pitanju očuvanja narodnosti poljskih kolonista. Ističe kako su stariji naraštaji kolonista pravi Poljaci čiji je jezik gotovo netaknut. Čak i mladež pa i mala djeca govore dobrim poljskim jezikom. Naseljenici imaju optimističko i pesimističko stajalište u vezi s pitanjem očuvanja poljske narodnosti. Snažna želja za očuva-

²⁷ Da je ta tvrdnja realna potvrđuje primjer *Vrbaskih novina*, informativno-političkog i službenog lista iz Banje Luke. Listajući nekoliko godišta, naišli smo tek na nekoliko članaka koji pišu o poljskim kolonistima, prikazujući ih u pravilu u negativnom svjetlu. Tako, primjerice, novine pišu o hvatanju nekog Poljaka odmetnika, optuženog za pljačke i navodno ubojstvo. List Poljake naziva Galicijanima, imenom kojim su ih zvali domaći stanovnici. *Vrbaske novine* br. 222 od 3. 10. 1933. Jedini članak s pozitivnim kontekstom koji smo pročitali bio je posvećen proslavi poljskoga narodnog praznika – Dana majske konstitucije u Banjoj Luci. *Vrbaske novine* br. 107 od 7. 5. 1933., 7.

²⁸ Sredinom 30-ih godina 20. stoljeća na području Bosne naseljene Ukrajinacima počinje se javljati organiziran otpor prema utjecaju koje je dotad imalo ukrajinsko društvo *Prosvita* iz Zagreba. Nositelj toga otpora bili su prnjavorski i banjalučki grkokatolički dekanati koji su smatrali da se društvo *Prosvita* treba negativno odnositi prema Ukrajinacima koji su prešli na pravoslavnu vjeru. Pritom su stali na stranu novoutemeljenoga ukrajinskog društva iz Banje Luke i Ukrajinske matice, osnovane 1935. Ambicija spomenutog društva bila je postati središnjicom svih Ukrajinaca u Jugoslaviji. O tome vidjeti: Bogdan LISKIJ, "Djelovanje ukrajinskog društva *Prosvita* iz Zagreba među Ukrajinacima u Bosni i Hercegovini između dvaju svjetskih ratova", *Kulturno-prosvjetno društvo Rusina i Ukrajinaca – 25 godina*, Zagreb 1997., 78.

njem poljskog identiteta često nailazi na nerazumijevanje. “Karakteristično je”, ističe autorica, “da bez obzira na to što nisu upoznati s tzv. velikom politikom, svoje nade da će im se život poboljšati ovi ljudi vezuju za odnos Poljske prema Jugoslaviji. Kakav odnos naše Poljske bude prema Jugoslaviji, tako će Jugoslavija postupati prema nama”. Zanimljivo je, naglašava Dabrowska, da većina kolonizatora idealizira Poljsku i gaji prema njoj sentimentalni osjećaj. On proizlazi iz vjere da im domovina može pomoći u svim pitanjima, primjerice, pri povratku prava na korištenje šuma i novca što su ga uplatili u sklopu prvoga poljskog državnog zajma i sl. Asimilatorski utjecaji na poljske koloniste ipak su bili neizbježni, koliko god da je bila riječ o vitalnoj zajednici. Nepostojanje škola na poljskom jeziku, svećenici-stranci, nepostojanje inteligencije glavni su čimbenici odnarođivanja koje je Dabrowska posebno istaknula. U svom je izvještaju pokušala istaknuti potrebne mjere da bi se poljski identitet u Bosni očuvao. Drži da je pitanje brige o poljskim imigrantima u Jugoslaviji komplicirano upravo u vezi s njihovim jugoslavenskim državljanstvom. Naime, postavši formalno jugoslavenskim državljanima, poljski kolonisti izgubili su pravo na pomoć poljskih konzularnih predstavništva. Jedino uporište za ostvarivanje prava moglo se naći u ugovorima o manjinama koje je nakon Prvoga svjetskog rata potpisala i Jugoslavija. Dabrowska ističe da se “baš Poljska, iz razumljivih razloga, ne bi trebala na njih pozivati”.

Izvještaj Marie Dabrowske sadrži još mnogo korisnih informacija koje pomažu pri oblikovanju cjelovite slike o poljskim kolonistima čija je prisutnost na prostorima Bosne, mjereći dugim povijesnim trajanjem, trajala razmjerno kratko. Posebna je vrijednost ovoga izvještaja u njegovoj nepristranosti i objektivnosti.

Kasniji politički događaji nepovoljno su utjecali na sudbinu poljskih kolonista u Bosni. Već je početak Drugoga svjetskog rata razbio njihovu brojčanu i naseobinsku kompaktnost. Područje koje su naseljavali poljski kolonisti potpalo je pod Nezavisnu Državu Hrvatsku. Tijekom Drugoga svjetskog rata vlasti NDH provodile su plansku kolonizaciju Slavonije i Srijema. Primarni cilj kolonizacije istočne Hrvatske bio je promjena do tada nepovoljnoga nacionalnog odnosa, odnosno vlasti su trebale ispraviti nacionalnu sliku Slavonije koja je bila narušena kolonizacijom solunskih dragovoljaca.²⁹ Nizom odredbi nepokretnu imovinu prijašnjih vlasnika vlasti NDH prenijele su u vlasništvo Zavoda za kolonizaciju. Kolonizacija je provedena preko zadruge “Zemlja”. Prvi, ujedno i najveći val kolonizacije istočne Hrvatske završen je do kraja 1941. Premda posve pouzdanih podataka o broju naseljenika nema, najvjerojatnije je da je tijekom Drugoga svjetskog rata preseljeno oko 10.000 obitelji. Najveći broj kolonista doselio se u Veliku župu Vuka, veliku župu Posavje, Veliku župu Livac-Zapolje te Baranju.³⁰ Ta

²⁹ Ivan BALTA, “Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu”, ČSP, 33/2001., br. 2, 391.

je kolonizacija s naglašenim političkim ciljevima obuhvatila i dio poljskih kolonista koji su se iz područja Bosne i Hercegovine, zahvaćenih ratnim operacijama, organizirano naselili u Slavoniji. Većina njih poslije rata bila je organizirano vraćena u svoja prvobitna sela.

Svršetkom Drugoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini živjelo je više od 15.000 Poljaka. Na posebnoj konferenciji koju su organizirali 1. srpnja 1945. izrazili su namjeru da se vrate u matičnu domovinu.³¹ Njihova odluka za organiziranim povratkom bila je izazvana spletom političkih i psiholoških okolnosti. Očito da ideja o povratku nije bila nova, to više ima li se na umu napomena o ideji povratka koju je M. Dabrowska u svom izvještaju poljskoj vladi spomenula 1935.³² No, ideja o povratku aktualizirala se zbog loših političkih prilika u kojima su živjeli neposredno nakon rata. Pritisak za iseljavanje potenciralo je i domaće stanovništvo koje je prema manjinskom stanovništvu često izražavalo nacionalnu ksenofobiju. U mnogim selima Poljaci su bili dodatno izloženi pljačkama imovine koje su vršile odmetničke bande.³³

Zahtjev Poljaka za povratkom u domovinu rješavao se na najvišoj državnoj razini Jugoslavije i Poljske. Nakon dobivene suglasnosti nastao je problem kad im jugoslavenske vlasti nisu htjele priznati odštetu za nepokretnu imovinu. Tada su se Poljaci obratili pismom Josipu Brozu Titu tražeći "da se pitanja oko njihova preseljenja riješe što pravednije".³⁴ Pitanje repatrijacije regulirao je Protokol, potpisan u Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu koji je u ime FNRJ potpisao Vladimir Velebit, pomoćnik ministra vanjskih poslova, a u ime Poljske veleposlanik Jan Karol Wende. U Protokolu stoji da će se iseliti "oko 25.000 Poljaka, čije je pretke prije 60 godina naselila Austro-Ugarska u okolici Banja Luke i Prnjavora, a izvršit će se u roku od šest mjeseci".³⁵ Za izvršenje te akcije formirana je mješovita Jugoslavensko-poljska komisija sa sjedištem u Prnjavoru te su se svi zainteresirani za iseljavanje trebali obratiti toj komisiji.

Iseljavanje je započelo u ožujku 1946. Repatrijacija je trajala sedam mjeseci i za to vrijeme ukupno je iseljeno oko 3.000 obitelji. Poljaci su mogli sa sobom odnijeti svu svoju pokretnu imovinu i stoku.³⁶ Repatrijacija je završena 2. studenoga 1946., kada je otišao posljednji transport. Svi Poljaci – ise-

³⁰ Isto, 392.

³¹ H. KAMBEROVIĆ, *n.dj.*, 96.

³² M. Dabrowska u izvještaju izrijekom spominje sumnjive poteze *Organizacijskog savjeta Poljaka u inozemstvu* "koji se trudi da emigrante uvuče u političku igru Poljske a na liniji velikih sila. Takva politika, ističe Dabrowska, nigdje ne ostavlja dobar dojam, "isto onako kao što se u očima njenih inicijatora ne bi činila prikladnom ako bi je vodila neka od država koja ima svoje emigrante u Poljskoj".

³³ Isto, 96.-97.

³⁴ Isto, 96.

³⁵ *Borba*, 3. 1. 1946., 1.

³⁶ *Borba*, 24. 11. 1946., 2.

ljenici ponovno su kompaktno naseljeni na prostore koje su Nijemci napustili u Donjoj Šleskoj, u kotaru Boleslawiec, gdje im je poljska vlada dodijelila imanja. Bio je to prvi slučaj organiziranoga kolektivnog preseljavanja jedne nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (Jugoslaviji) neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata.

Ipak, preseljenje poljskih kolonista iz Bosne u njihovu matičnu državu imalo je mnogobrojne negativne posljedice. S demografskoga gledišta ono je nedvojbeno značilo gubitak, u etničkom i kulturnom smislu dodatno okrnjavanje multietničke Bosne i Hercegovine. Konačno, preseljenje poljskih kolonista bila je i psihološka trauma. Nakon šest desetljeća bili su prisiljeni potražiti novi "stari" dom, udaljen tisuću i više kilometara od prijašnje "male domovine" u dalekoj Bosni.

SUMMARY

MARIA SZUMSKA DABROWSKA ABOUT POLISH SETTLERS IN BOSNIA 1935

The article analyzes the conditions under which Polish newcomers settled in Bosnia-Herzegovina between 1890 and 1946. By encouraging foreign settlement, the government of Austria-Hungary wanted to enhance the economic conditions in Bosnia-Herzegovina after the annexation of that region. A portion of foreign settlers in Bosnia came from Poland. Most of the Poles inhabited the following districts: Prnjavor, Derventa, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi and Prijedor. During World War II a number of them temporarily settled in Slavonia. In 1946 there was an organized transfer through which the Polish settlers from Bosnia returned to their homeland Poland.

Key words: Poles, Settlers, Bosnia-Herzegovina, Slavonia